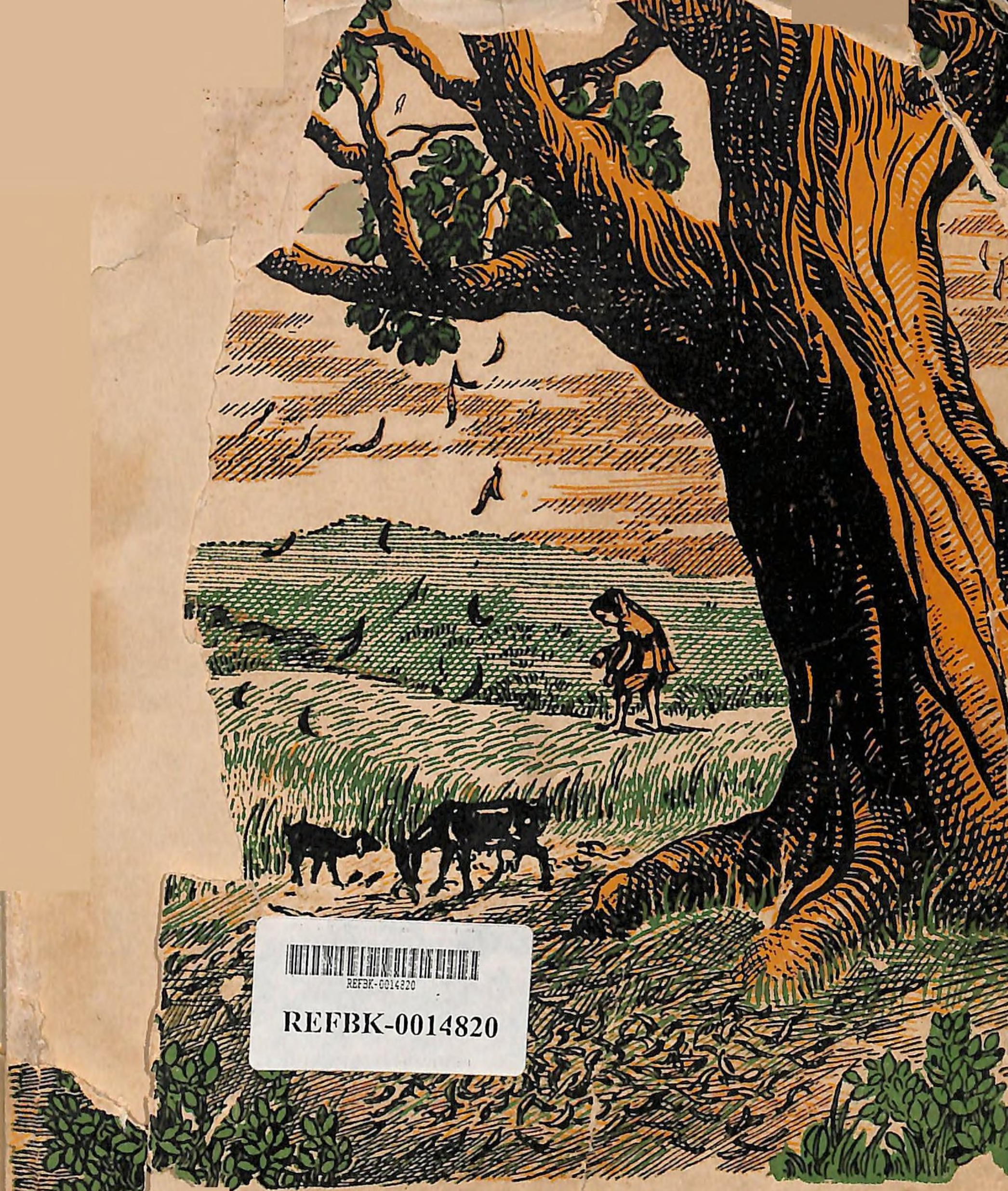

REFBK-0014820
REFBK-0014820

पाचोळा

बाबा मोहोड

बाबा मोहोड यांचें प्रकाशित साहित्य

●

* **कविता**

पायवाट

पाचोळा

* **कथासंग्रह**

शेवंती

* **कादंबरी**

लाटेवरचे शिंपले

* **नाटक**

नवा प्रकाश

* **बालवाङ्मय**

मुलांचे विनोबा, भाग १ ते ६

ढगाआडचा चांदोबा

उष्टीं बोरें

दानचक्र

सर्वोदय कथा भाग १ ते ५

* **संपादित काव्य**

घागर

अस्मिता

साधना

* **इतर**

राष्ट्रसंतांच्या सहवासांत

अणुबाँब

१९८९

पाचोळा

REFBK-0014820

१९८९

६४३८९ काव्य
१९८९ २२।३।७१

१४८२०

मराठी ग्रंथ संग्रहालये आणि ग्रंथालय समृद्धी योजना १९७०

बाबा मोहोड

चिरंजीव ग्रंथ प्रकाशन, टिळक रस्ता, पुणे ९

मुद्रक :

प्र. भा. काळे,

प्रतिभा मुद्रणालय,

सदाशिव पेठ, टिळक रस्ता, पुणें ९

प्रथम प्रकाशन, दि. १ मार्च १९६५

किंमत २॥ रुपये

प्रकाशक :

सु. दे. जोशी, म. द. लोखंडे,

चिरंजीव ग्रंथ प्रकाशन,

सदाशिव पेठ, टिळक रस्ता, पुणें ९

कै. सौ. कुसुमावती देशपांडे

यांच्या

अव्याज वात्सल्यास

प्रस्तावना

बाबा मोहोड ह्यांची कविता आज रसिकांना इतकी परिचित आणि प्रिय झाली आहे कीं, त्यांच्या ह्या नव्या कवितासंग्रहाला प्रस्तावना, पुरस्कार कांहीं नको. त्यापेक्षां, एरव्ही दुराराध्य अशा कवितासुंदरीचा त्यांनीं अनुनय कसा केला आणि तिला कसें प्रसन्न केलें हें रहस्य त्यांनींच रसिकांना सांगावें असें मीं म्हटलें. ह्या भिडस्त स्वभावाच्या कवीला स्वतःचें असें कांहीं सांगण्यास संकोच वाटणार हें मला माहीत होतें. पण मीं म्हटलें म्हणून ऐकलें आणि 'मी आणि माझी कविता' हें निवेदन कवितासंग्रहासाठीं बाबा मोहोडांनीं लिहिलें. तरी पण मीं छोटेसें प्रास्ताविक लिहावेंच हा त्यांचा आग्रह.

'पायवाट' ह्या बाबा मोहोडांच्या पहिल्या कवितासंग्रहाला कुसुमावतींनीं प्रस्तावना लिहिली, तेव्हा म्हटलें,

"बाबा मोहोड यांना आपल्या या पायवाटेनें पुष्कळ वाटचाल करावयाची आहे. पाचोळ्यानें उसासत आणि पथिकांच्या पावलांचे व्रण सोसत जाणाऱ्या या वाटेला अंत नाहीं. ती थांबली तरच तिचा अंत व्हायचा. एवढा इषारा मात्र वेळींच घेणें अवश्य असतें. जें साधलें त्याच्या यशांत व त्याच्या सहजसिद्धींत गुंतून पडण्याचा मोह फार मोठा...त्यापासून स्वतःला बचावण्याचें सामर्थ्य व जागरूकता बाबा मोहोड यांना लाभावी हीच रसिकांची इच्छा असणार."

असें सामर्थ्य आणि जागरूकता बाबा मोहोडांना लाभली आहे ही जाणीव ह्या संग्रहांतील कविता करून देतात. 'पायवाट' ह्या त्यांच्या पहिल्या कवितेंतच त्यांनीं जाणून घेतलें होतें कीं, त्यांची पायवाट ही 'पाचोळ्यांत विसावली' आहे. अशी पायवाट वर्दळीची नसते. कधीं काळीं एकटं दुकटं जाणारांची असते. ती कुठें जाईल, कुठें नेईल ठाऊक नसतें. पाचोळ्यांत झांकली असल्यामुळें धड दिसतहि नाहीं. 'पिसाटल्या वादळवाऱ्याची' लहर फिरली तर पाचोळा उडून जातो. आणि 'वाट आरसा जाहली' असें होतें. मग,

'फक्त चालणेंच आतां
अंत वाटेचा पाहीन'

अशा विश्वासानें प्रवास सुरू होतो. बाबा मोहोड ह्यांच्या कवितेची वाटचाल अशी आहे.

** २ **

'इंग्रजीचा तिळभर गंध नसलेल्या बाबांची कविता हें माझ्यापुढं एक न उलगडणारं कोडं आहे ' असें पुरुषोत्तम यशवंत देशपांडे म्हणाल्याचा उल्लेख बाबा मोहोडांनीं ' मी आणि माझी कविता ' ह्या निवेदनांत केला आहे. बाबा मोहोडांची कविता वाचून मला असें कांहीं कोडें पडलें नाहीं. कारण बाबा मोहोडांनीं कवितालेखनास आरंभ केला तेव्हां जुन्यानव्या मराठी काव्याचा गंध साहित्य-प्रांगणांत सहजपणें इतका दरवळला होता आणि आहे कीं, इंग्रजीचा गंध ' शौक ' म्हणून खिशांतल्या परीटघडीच्या रुमालावर वेगळा शिंपडूनच कधीं केव्हां घ्यायचा असेल तर घ्यावा. दुसरें असें कीं, कविप्रतिभा पुस्तकी विद्यासाध्य नसते. ' बी ' कवींच्या शब्दांत सांगावयाचें तर कविप्रतिभा,

' प्रसाद भगवंताचें देणें
नैसर्गिक शक्ति '

असते. हा प्रसाद-देणें-शक्ति ज्याला लाभते त्याला अभिव्यक्तीची प्रेरणा होतांच त्याच्या आंतरिक अनुभूतीचा कल्पद्रुम, औचित्यपूर्ण शब्दांची टपाटप वृष्टि करीत असतो. वाचन, श्रवण, संभाषण अशा साधनांतून आणि रोजच्या साध्या बोलण्यांतूनसुद्धां, कवीचें संस्कारक्षम मन शब्दसृष्टीचीं बीजें टिपून घेत असतें आणि साठवून ठेवीत असतें. शालेय उच्च शिक्षण, पांडित्यपूर्ण व्यासंग, अन्य भाषांचें ज्ञान काव्याला आहार्य असूं शकतें. अपरिहार्य नाहीं.

बाबा मोहोड ह्यांच्या कवितेचें स्वरूप, वैशिष्ट्य आणि स्थान काय हा अनुषंगिक प्रश्न आहे. त्यांच्या कवितेंत नैसर्गिक कवित्व-शक्तीची ओळख पटते ही महत्त्वाची गोष्ट. तीच नागमोडी पायवाट. तिचा हा नवा मोड आहे. आतां ती घाटमाथ्यावर जाणार. तिथें बाबा मोहोड पोहोंचतील असा मला विश्वास वाटतो. त्यांनींच म्हटलें आहे,

' फक्त चालणेंच आतां
अंत वाटेचा पाहीन
तुझ्या गळ्याची शपथ
मागें छायेला ठेवीन '

नवी दिल्ली
(रामनवमी १९६५)

आत्माराम रावजी देशपांडे ' अनिल '

• • •

मराठी ग्रंथ संग्रहालय ठाणे
१४८४७

मी आणि माझी कविता

★

१९५७ च्या फेब्रुवारींत माझा पहिला कवितासंग्रह ' पायवाट ' या नांवानें अमरावतीच्या महाराष्ट्र प्रकाशनाचे मालक व माझे स्नेही श्री. प्र. दि. बेदरकर व पुं. ना. देशमुख यांनीं प्रकाशित केला. या संग्रहाला कै. प्रा. सौ. कुसुमावती देशपांडे यांनीं प्रस्तावना लिहिली. प्रा. भवानींशंकर पंडित आणि डॉ. वि. भि. कोलते यांनीं पुरस्कार लिहिले. या संग्रहाचा प्रकाशन-समारंभ नागपूर नगरींत विदर्भ साहित्य संघानें हौसेनें पार पाडला. या समारंभाचे अध्यक्ष महाराष्ट्राचे तत्त्वचिंतक साहित्यिक श्री. पु. य. उपाख्य बाबासाहेब देशपांडे होते. आपल्या समारोपाच्या भाषणांत माझे कौतुक करतांना ते म्हणाले होते,

" इंग्रजीचा तिळमात्रही गंध नसलेल्या बाबाची कविता हें माझ्यापुढं एक न उलगडणारं कोडं आहे. त्याच्याइतक्या सहजपणें मला एक ओळ जरी लिहितां आली असती तरी मीं स्वतःला धन्य मानलं असतं. "

दुसऱ्या वाक्यांत बाबांचा विनय होता; पण पहिलें वाक्य बऱ्याच अंशानें वस्तुस्थितीशीं प्रामाणिक होतें. बाबांनीं जाहीर रीत्या काढलेले हे माझ्यासंबंधींचे उद्‌गार त्यानंतरच्या काळांत माझ्या अनेक मित्रांनीं, हितचिंतकांनीं आणि रसिकांनीं वेळोवेळीं माझ्याजवळ पुनरुद्‌धृत केलेले आहेत. 'मी माझी कविता जोपासली कशी ?' या प्रश्नाचें उत्तर अर्थातच त्यांना माझ्याकडून अपेक्षित होतें.

कुठलाहि व्यवसाय म्हटला की त्याला एका विशिष्ट प्रकारचें भांडवल लागत असतें. हा नियम कवितेलाहि लागू करण्याचा परिपाठ आहे. सामान्यतः कवि शिक्षित असला पाहिजे, अध्यापन–प्राध्यापनाशीं त्याची तोंडओळख असली पाहिजे, इंग्रजीसारखी जागतिक भाषा त्याला अवगत असली पाहिजे, त्याचा व्यवसाय त्याच्या व्यासंगाला पोषक असला पाहिजे, अशा प्रकारची अपेक्षा स्वाभाविकपणें गृहीत धरली जाते. परंतु मी ज्या काळांत कविता लिहायला लागलों, त्या काळांत यांपैकीं एकहि गोष्ट माझ्या संग्रहीं नव्हती. वयाचीं वीस–बावीस वर्षें खेडयांतच घालविलेला, साध्या आगगाडीचेंसुद्धा दर्शन वयाच्या तेविसाव्या वर्षीं घ्यायला मिळालेला, शाळेची मराठी सहानंतरची पायरी चढूं न शकलेला, घरांत कवितेचें, शिक्षणाचें, वाचनाचें वातावरण नसलेला आणि दहावीस मैलांच्या परिसरांत यांपैकीं कशाचाहि गंध लागण्याची अंशमात्र सोय नसलेला मी माझी कविता कशी लिहूं शकलों, याचें कोडें मित्रांना पडणें स्वाभाविक असलें, तरी मीहि त्या अवस्थेंतून सुटलेलों नाहीं.

कोडयाचें कोडेंपण तें अनुत्तरित राहण्यांतच असतें याची मला जाणीव आहे. पण इथें मीं वेगळी वाट काढण्याचें ठरविलें आहे. जें जमत नाही त्याच्या भरीस न पडतां मी आणि माझी कविता कसे वाढत गेलों, याचें मनमोकळें निवेदन मी येथें करणार आहें.

मी जन्मलों त्या काळांत माझें माधान गांव दोन-तीनशें उंबरठयांचें होतें. अमरावतीसारख्या शहरापासून सव्वीस–सत्तावीस मैल दूर आणि सातपुडा डोंगराच्या कुशींत हें गांव आहे. तेव्हां इथें हप्त्यांतून दोनदां डाकवाला यायचा. आसपास सडका नसल्यानें मोटार कधीं कुणाला दिसायची नाही. आतांआतांपर्यंत सायकल आणि रेडिओसुद्धा इथपर्यंत पोचले नव्हते. गांवांतली बहुसंख्य माणसें शेतीवर खपत. आपल्या गुराढोरांत वावरत. कुटुंबाच्या उभारणींत आयुष्य वेचीत. या व्यतिरिक्त ना कसली करमणूक ना कसलें वातावरण. सारें कांही पारंपरिक आणि साचेबंद. पण एक होतें. अंदाजें ५५–६० वर्षांपूर्वी याच मातींत निपजलेल्या गुलाबरावमहाराज या बालांध संतविभूतीने इथल्या मातीचा कण न् कण भारावून टाकला होता. घराघरांत त्यांच्या आख्यायिका ऐकायला मिळत. त्यांचीं चित्रें आणि पुस्तकें न समजतांहि लोक वाचीत रहात. जरा कुठें दुखलें खुपलें कीं गुलाबराव महाराजांची जय होई. सुदैवानें त्यांचाआमचा रक्तसंबंध एक. यामुळें स्वाभाविकपणेंच आमचा अभिमान आणि कुतूहल दुथडी भरून वाही.

गांवाला फक्त मराठी चार वर्गांची शाळा होती. केवळ पाटलांचीं पोरेंच तींत प्रामुख्यानें शिकत. एक किंवा दोन शिक्षक असत. ते त्यांच्या सवडीनुसार

छडयांच्या जोरावर धडे देत. डोक्याला जरीची टोपी घालून मीहि या शाळेंत शिकलों. पहिल्या नंबरानें चौथा वर्ग पास झालों. पुढच्या शिक्षणाची सोय चार मैल अंतरावर होती. रोजची एवढी पायपीट दहा वर्षांच्या वयाला सोसणारी नव्हती. याशिवाय वडिलांचें दारिद्र्य आणि आईचें वात्सल्य भरीला होतेंच. पण यांतून थोडासा मार्ग निघाला. कुणा तरी सज्जनानें मध्यस्थी केली आणि मी चांदूरबाजारीं रोज शिकायला जाऊं-येऊं लागलों. पण या परिक्रमेचा ताण माझ्या दुबळ्या आणि लहानग्या शरीराला सोसवला नाही. महिन्याची तीन रुपये फी वडिलांच्या कनवटीला पेलली नाही व मी नजरेआड होण्याचा ताण आईला मानवला नाही. यांचा एकसमयावच्छेदें परिणाम म्हणून लहानशा आजाराचें निमित्त घडलें आणि मीं सहावींतून शाळेला रामराम ठोकला. शाळेला शेवटचा रामराम ठोकतांना बारा वर्षांचा मी जेव्हां दप्तर हातांत घेऊन शाळेच्या आवारांतून बाहेर पडूं लागलों, तेव्हां माझे वर्गशिक्षक कांहीएक न बोलतां माझ्यामागे चालत आले. फाटकापाशी त्यांचा बांध फुटला. त्यांनीं रुद्ध आवाजांत आणि कापऱ्या हातानें मला कुरवाळीत म्हटलें,

'जा, पुढच्या आयुष्यांत तूं नांव काढशील.'

माझ्यादेखत माझ्यासाठीं डोळ्यांतून टिपें गाळलेला तोंपर्यंत हा पहिला माणूस. अजूनहि शाळेच्या त्या फाटकापासून जाण्याचा माझ्यावर प्रसंग आला, तर तो उत्स्फूर्त आशीर्वाद मला आठवतो आणि माझ्याहि नकळत माझ्या डोळ्यांच्या कडा भिजवितो.

शाळा सोडल्याबरोबर हातांत एक सरळसोट उंच बासाडा घेऊन वडिलांच्या पाठोपाठ शेताच्या बांधावर मी हजर झालों हें खरें असलें, तरीसुद्धां खेड्यांत पाटलांचीं पोरें बिघडविणाऱ्या ज्या गोष्टी असतात त्यांच्या मी आहारीं गेलों. जुगार ही त्यांतली प्रमुख बाब. ५०–६० वर्षें वयाच्या मुरब्बी शेलारमामांच्या मेळाव्यांत मी चौदा वर्षांचा तानाजी सराईतपणें खेळत असे. सहा गड्यांपैकीं कोणता पत्ता कोणाजवळ असेल याचा बिनचूक अंदाज बांधणारा बहुधा मीच असे किंवा हातांतून पडतांक्षणींच सोळांपैकीं किती कवड्या चीत पडल्या हेंहि मीच सांगू शकत असे. या जुगारासाठीं लागणारा पैसा क्वचित् वेळीं आईच्या गाडग्या-मडक्यांच्या कच्च्या तिजोरींतून लांबवीत असे. माझ्या आईला विसापलिकडचे आंकडे मोजतां येत नसत. त्यामुळें माझी हातचलाखी उघडकीस येत नसे. पण बहुतेक वेळीं मजुरी करून हा पैसा मी उभारीत असे. या गर्तेत मी किती रुतलों असतों माहीत नाही. पण अनेक कारणांमुळे त्यांतून सहीसलामत बचावलों. वय लहान होतें म्हणून बाहेरख्यालीचे प्रकार नुसतेच

डोळ्यांनीं पाहिले. घरीं दत्तात्रयाची उपासना होती त्यामुळें मांसाहार आणि हातभट्टी यांच्या वांठ्याला जाऊं शकलों नाहीं. विडी-चिलमीच्या पहिल्याच सलामींत डोळे पांढरे झाले म्हणून पुन्हां ती हातांत धरली नाही. जुगार मात्र भरून दोन वर्षे खेळलों.

याच काळांत माझ्या सुदैवानें श्री. विष्णु महादेव आणि सौ. शांताबाई अत्रे हे चाळिशीच्या आतबाहेरचें तरुण, सुविद्य जोडपें त्यांच्या जीवनांतली आकस्मिक, दारुण निराशा टाळण्यासाठीं माधानला आलें. त्यांच्याजवळ चरखा होता. मला द्रव्यार्जनासाठी कांहीं तरी साधन हवें होतें. मी चरख्याच्या रूपाने तें त्यांच्याकडून मिळविलें. येथें आम्हां दोघांचाहि कार्यभाग साधला. अत्र्यांना वाटलें, आपल्याला खूप सूत कातणारा एक शिष्य मिळाला आणि मला वाटलें, जुगारासाठीं पैसा मिळवायला एक हुकमी आणि प्रतिष्ठित साधन हातांत आलें.

इथून अत्रे दांपत्याचा व माझा संबंध आला. हळूहळू माझा वांडपणाहि त्यांना कळत गेला. त्या वेळीं त्यांनीं मला जरासुद्धां धाकदपटशाची वागणूक दिली असती, तर मी त्यांच्यापासून कायमचा दूर झालों असतों. पण तसें घडायचें नव्हतें. त्यांनी अत्यंत हळुवारपणें माझें मन जुगाराच्या दुनियेंतून पुस्तकांत आणि संस्कारी वातावरणांत नेलें.

'श्यामची आई' हें आयुष्यांतलें पहिलें अवांतर पुस्तक हातांत आलें तेव्हां मी सोळा वर्षांचा होतों. आतांपर्यंतचा सारा काळ उनाडकींत गेल्यानें कांहीं केल्या 'श्यामच्या आई'तली पुस्तकी भाषा मला कळेना. पण अत्रे यांनीं परिश्रम घेऊन त्या अडचणींतून मला बाहेर काढलें आणि साने गुरुजींच्या नादीं लावलें.

यानंतरचीं पांच सहा वर्षें मी रात्रंदिवस वाचत होतों. परंतु साने गुरुजींच्या पुस्तकांचा माझ्यावर जो परिणाम झाला, तो माझ्या दृष्टीनें जगावेगळा होता. हीं पुस्तकें हातांत पडलीं तेव्हां मी तरुण होण्याच्या तयारींत होतों. त्यामुळें त्या पुस्तकांमधील-सौम्य-सोज्ज्वळ का होईना-प्रेमप्रसंगांचे सुखसंवाद वाचण्याचा आणि त्यामुळें चाळवलेल्या भावना पुनःपुन्हा अनुभवण्याचा विलक्षण आनंद मीं त्या काळांत लुटला. साने गुरुजींच्या वाङ्मयांतून मला दुहेरी प्रेरणा मिळाली. गांधी-विचारांबद्दल प्रेम आणि कर्मयोगी संतांबद्दल अपार जवळीक ही एक प्रेरणा. या प्रेरणेनें माझें बाह्य जीवन बदलून गेलें. त्यांचा दादू पिंजारी वाचून मी पिंजायला शिकलों. कबीर वाचून विणायला शिकलों. त्यांच्या अनेक पात्रांनीं मला वक्तृत्वाची, शारीरिक परिश्रमाची आणि सामाजिक सुखदुःखांशीं

समरस होण्याची दीक्षा दिली. या प्रेरणेचें प्रदर्शन करणेंहि सोपें होतें. त्यामुळें मला माझ्या भोंवतालच्या सांप्रदायिक वर्तुळांत प्रतिष्ठा मिळे. चारचौघांदेखत मनमुराद कौतुक होई.

पण दुसऱ्या प्रेरणेला तें भाग्य नव्हतें. वास्तविक त्या प्रेरणेनें माझें आंतरिक व्यक्तित्वच बहरूं लागलें होतें. पण तो बहर मला एकट्याला आणि चोरून एकांतांत पचवावा लागे. या भावनांची चर्चा करायला ऐकायला कुणी तरी मिळावें असें मनापासून वाटे, पण दुसऱ्याच क्षणीं माझ्या भोंवतींच्या सांप्रदायिक व सोवळ्या वर्तुळाची आठवण होऊन तें अशक्य असल्याची जाणीव होई. अशा व्याकुळ अवस्थेंत कांहीं तरी लिहावेंसें वाटे. रात्रीच्या नीरव एकांतांत खोलीचीं दारें–खिडक्या बंद करून खूपसें लिहिलें जाई. पण पहाटण्यापूर्वींच डोळसपणें त्याचा निकाल लागे. 'हें कुणाच्या नजरेस पडलें तर ?' ही भीति माझ्याकडून हें काम व्यवस्थित करवून घेई.

मला वाटतें, या अंतर्गत संघर्षातच माझी कविता अंकुरित झाली असावी. मी या कालांत लिहीत होतों. भरपूर लिहीत होतों. त्यांतले 'सभ्य' तेवढें कुणाला तरी वाचून दाखवीत होतों. बाकीचें न वाचतांच फाडून फेकत होतों. लिहीत होतों म्हणजे काय लिहीत होतों, हें आतां सांगतां येणार नाही. गण-वृत्तांचे नियम माझ्या आवाक्यांत नव्हते. कवितेचें तंत्र आणि शास्त्र माझ्या ओळखीचें नव्हतें. या वेळेपर्यंत कवितेचें वाचनहि माझें झालेलें नव्हतें. खेड्यांत प्रचलित असलेले भजन, गोंधळ, पोवाडे, लावण्या, अन्य प्रकारचीं शेतांतलीं, घरांतलीं आणि उत्सवांतलीं गाणीं या प्रकारांचा आधार घेऊन मी लिहीत असे. या काळांत 'घरधनी गेला दरियापार' या चालीचा आधार घेऊन 'गांधीजी गेले दुनियेपार' असे गांधीजींवर एक शोकगीत लिहिल्याचें आणि ओळखीचा गोंधळी गाठून तें घरोघरीं म्हणवून घेतल्याचें मला स्मरतें.

पण याहिपूर्वी मी जी पहिली कविता लिहिलेली मला आठवते, ती बऱ्याच प्रमाणांत माझ्या मनोवृत्तीची निदर्शक म्हणून मला सांगतां येईल. मी त्या वेळीं फार तर पंधरासोळा वर्षांचा असेन. मार्च महिन्यांतली ती घटना असावी. गांवच्या मांगाचा एक मुलगा गुरें राखण्याचा धंदा करीत असे. या महिन्यांत खरीपाचीं शेतें उलंगलेलीं असतात; त्यामुळें गुराखी निश्चित मनानें गुरे सोडून झाडाखाली बसून असतात. हाहि बसून होता. इकडे त्याची नजर चुकवून गुरें गव्हाच्या शेतांत शिरलीं. दुर्दैवानें तें शेत पाटलाचें होतें आणि पाटील शेताच्या बांधावर हजर होता. मांगाचा पोर बघितल्यावर पाटलाचा संताप अनावर झाला. त्यानें त्याला शेताच्या धुऱ्यावरच बेदम मारलें. दुपारीं

तीनच्या सुमारास शुद्धीवर येऊन तो घरीं आला. मांगवाड्यांतील मंडळींनी त्याचें हिरवें-निळें अंग पाहिलें आणि भरल्या डोळ्यांनीं गावकऱ्यांना दाद मागण्याचा प्रयत्न केला. मांगांनी—आमच्या बलुतदारांनी—अशा प्रकारचा प्रयत्न करणें म्हणजे आम्हां वतनदारांचा अपमान ! पुन्हा मंडळी मांगवाड्यांत घुसली आणि त्या पोराला मारलें. मला तेथें कांहींच करतां येईना. त्याचें गुरासारखें विव्हळणें ऐकून मी कमालीचा अस्वस्थ झालों. माझे डोळे घळघळा वाहूं लागले. मी झरकन् तिथून बाजूला झालों आणि कागद घेऊन कविता लिहिली. ही कविता मुंबई येथील 'लोकमान्य' दैनिकाकडे—तें पत्र आमच्याकडे येत असे—सहज म्हणून मी पुढें पाठवून दिली. मला स्वप्नांतहि अपेक्षा नव्हती, पण दुसऱ्याच रविवारीं पांच रुपयांच्या दक्षिणेसह ती छापून आली आणि मी माझ्या लहानशा वर्तुळांत छाती काढून कवि म्हणून मिरवूं लागलों. या पांच रुपयांचा विनियोग मीं त्या मांगाच्या औषधोपचारासाठी केला आणि पहिल्याच तडाख्यांत कवितासुद्धां दुसऱ्याच्या सुखदुःखांत भागीदारी करूं शकते याचा अनुभव घेतला.

त्यानंतर लवकरच माझी भीड चेपली. तारुण्य हा शाप असल्याची जाणीव मला होऊं लागली होती, तोंच माझ्या तथाकथित व्यक्तित्वावर भाळलेल्या एका अर्धशिक्षित पांढरपेशा पोरीस एकटी गाठून मीं सभ्यपणें तिला प्रेम-विवाहाची मागणी केली. या अव्यापारेषु धाडसानंतर तब्बल पांच वर्षांनीं आम्हांला विवाहित होण्याचा योग आला. या अंतःशास्त्रीय विवाहाचे सामाजिक दुष्परिणामहि आमच्या वांट्याला खूप आले. नातेवाईक मंडळी विवाहाला उपस्थित राहिली नाहीत. वर्ष दोन वर्षें गांव—न्हाव्यानें माझे केस कापले नाहीत आणि कोणत्याहि सार्वजनिक पंक्तींत सन्मानपूर्वक माझें पान पडलें नाहीं. परंतु त्या वेळीं माझ्या जीवनांतली ही पोकळी त्या वेळच्या विदर्भ कस्तुरबा निधीच्या प्रतिनिधि श्रीमती ताराबेन मशरूवाला आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांनीं माझ्यावर अपत्यवत् प्रेम करून भरून काढली.

परंतु एकंदरींत पाहतां या घटनेमुळें मला तोट्यापेक्षां फायदाच अधिक झाला. माझ्या सुप्त भावनांच्या आविष्कारासाठीं एक क्षेत्र इथून खुलें झालें. १९५० तें ५४ या चार वर्षांत मी मनसोक्तपणें या भावविश्वांत वावरलों. या काळांत नाना रूपांनीं, नाना रंगांनीं आणि नाना परींनीं स्त्रीरूप माझ्या-समोर आलें. परंतु अंतर्यामीं तिचें रुपडें माझ्या प्रेयसीचें असे. कधीं ती अंगणांतली कारलीची वेल वाऱ्यासवें गीत गातांना बघून मला स्वतःची आठवण करून देई; कधीं पारिजात उमलल्यावर 'मी गंध होऊन आलें आहें' असें म्हणे, तर कधीं,

'घातलेल्या उखाण्यांची
रात गेली ओसरून
घेतलेली आणभाक
जा रे आज विसरून'

असें आर्जवून आर्जवून विनवी. कधीं मीहि तिला,

'येशिल तर ये —
मध्यरात्रिच्या
स्वार होउनी पंखांवरती
कळींत निजल्या गंधावरती
हसवूं आपण अपुली प्रीती'

असे धारिष्टानें आणि निलाजरें आव्हान करी.

या परिवर्तनाबरोबरच माझें व्यावसायिक जीवनहि बदलत होतें. सुरुवातीला मी केवळ उनाड होतों. पुढें पुस्तकांतला किडा बनलों. या पढिकपणामुळे मी शिक्षित आणि प्रशिक्षित नसतांहि येसूर्णा नामक एका लहानशा खेड्यांतील लहानशा शाळेंत मुख्याध्यापक झालों. तिथें मला एक स्वतंत्र व मनाजोगें कार्यक्षेत्र मिळालें. मुलांचे निकाल चांगले लागले. अर्धा गांव सामुदायिक प्रार्थनेला बसता झाला. ६०-७० चरखे अविरत गरगरले. एक माग अथकपणें खादी विणत राहिला. येथें घराघरांत मी कुणाचा दीर, कुणाचा मुलगा, कुणाचा भाऊ, तर कुणाचा मित्र बनलों. या गांवीं निदान चारपांच वर्षें घालवून भरीव काम करण्याचा माझा विचार पक्का झाला. परंतु कुठून तरी मी सातवा वर्ग पास नसतांना मास्तर कसा हा प्रश्न केवळ ईर्षेच्या भावनेंतून छेडला गेला आणि या प्रश्नाचा निकाल लागण्यापूर्वींच शाळेचा राजीनामा देऊन आणि गांवकऱ्यांचा भरल्या डोळ्यांनीं निरोप घेऊन मी माधानला आलों. या तथाकथित दुर्दैवी घटनेनंतर माझ्या अनेक हितचिंतकांनीं मला निदान सातवा वर्ग पास करून घेण्याचा सल्ला दिला. परंतु माझ्या एककल्ली मनोवृत्तीला तो कधींच मानवला नाहीं. मीं घराच्या भिंतीआड सत्रंजी विणाईचा माग घातला आणि त्यावर तब्बल वर्षभर उपजीविकेसाठीं सत्रंज्या विणत राहिलों. या विणाईसोबत मीं बराचसा कबीर आणि मीराबाई वाचली.

'भर आयिरी बदरिया सावनकी
सावनकी मन भावनकी'

या भाव-विश्वांत पिसाटलेली मीरा आणि

‘ काहे का ताना
काहे की भरनी
कौन तारसे बिनी चदरिया ’

या प्रश्न-व्यूहांत गुरफटलेला कबीर मी माझ्या मनःचक्षूंसमोर उभा करण्याचा या वेळीं प्रयत्न करीं. त्यांच्या भाग्याचा मला मनापासून हेवा वाटे. मीरेचा गिरिधर गोपाल आणि कबीराचा राम त्यांना कसा गवसला याची मी मनोमन कारणमीमांसा करीत बसे आणि मग,

‘ युगायुगाची फिटते दैना
परतीरीचा दिसतो तारा
रामाच्या हलत्या शेल्याचा
तुला झोंबतां पावन-वारा ’

अशा ओळी लिहून ‘ तें भाग्य मला कधीं ? ’ असें स्वप्नांत असल्यागत कबीराला विचारीत राही.

याच्याच जोडीला भौतिक स्वरूपाच्या सामाजिक जाणिवाहि मला घायाळ करीत. दिवसभर काम करून रात्रीं उपाशी झोंपणारीं माणसें, पटकुरांत मुसमुसतें यौवन झाकण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या दरिद्री पोरी, साथीच्या रोगांना एकजात बळी पडणारे माणसांचे कळप, आर्थिक शोषणाच्या चरकांत पिळली जाऊन चिपाडें बनलेली पिढीजात कुणब्यांची वस्ती आणि तिचें अज्ञान या सर्वांचें दर्शन माझ्याकडून ‘ कौलारूंच्या घरांत तुटक्या, ’ ‘ होईल जेव्हां स्फोट अणूचा ’, ‘ रस्त्याचा कांठ ’ यांसारख्या कविता लिहून घेई.

१९५४ च्या मध्यांत मी विवाहित झालों. याच सुमारास माधानलाच प्रस्थापित झालेल्या एका सामाजिक संस्थेचा—सत्रंजीचा माग गुंडाळून——मी कार्यकर्ता बनलों. या साक्षेपी स्थित्यंतरामुळें माझें व्यावसायिक आणि भावनात्मक जीवन पुन्हा बदललें. यामुळें माझी सामाजिक कविता वाट चालत राहिली पण आपला सारा तोल सांप्रदायिक विचारसरणीच्या आधारावर सावरण्याची तिला वाईट खोड लागली. मी म्हणजे कोणीतरी एक समाजसेवक, माझी जात वेगळी,.. माझा सामाजिक दर्जा वेगळा अशा त्रयस्थ भूमिकेंतून मी सामाजिक जाणिवा निरखूं लागलों. स्वामीपेक्षां सेवकाची अस्मिता मला मोलाची वाटूं लागली. यांतून माझा सात्त्विक अहंकार बळावला. माझ्याच

आशा-आकांक्षांचा आणि सात्त्विक अहंकाराचा माझ्या व्यक्तित्वाभोवतीं कोश तयार झाला. सामाजिक सुखदु:खांमधील भागीदारीपेक्षां माझ्या वैयक्तिक जीवनमानाच्या प्रगतीची व तशा प्रकारच्या हमीची मी हक्काच्या जाणिवेंतून अपेक्षा राखूं लागलों. पण हें करीत असतांनाच आपण खऱ्या अर्थानें समाजापासून दूर सरकत आहोंत, नुसत्या शाब्दिक तत्त्वचर्वणांत वेळ घालवीत आहोंत, सांप्रदायिक मर्यादा आणि पोशाख यांच्या बळावर समाजसेवेचें सोंग वठवीत आहोंत आणि सेवाभावना वृत्तीऐवजी व्यवसायांत रूपांतरित करीत आहोंत, याची जाणीवहि मला कुठें तरी खोलखोल होत राहिली. माझ्या सुदैवाने याच काळांत विनोबांनीं अत्यंत द्रष्टेपणानें संस्थामुक्ति व निधिमुक्ति यांची घोषणा केली आणि कार्यकर्त्यांना जन-आधारित होण्याचा सल्ला दिला. मी हिंमत करून त्याच्याहि पुढें एक पाऊल टाकण्याचें ठरविलें. समाजसेवक श्रम–आधारित झाल्याशिवाय त्याचें तेज फाकूं शकणार नाहीं ही जाणीव मनाशीं ठेवून माझ्या वडिलोपार्जित थोडयाशा शेतीपैकीं कांहीं भूदानांत देऊन पांच एकर शेती जवळ ठेवली. तिथें विजेचा पंप, रहायचें घर आणि विहीर उभारून नवा श्रम–संसार थाटला. शेती, अवजारें आणि मी यांच्या मिलाफांतून पैदा होईल तेवढया उत्पादनांत कुटुंबाचा चरितार्थ चालवायचा निश्चय करून १९६२ च्या एप्रिलपासून कामाला लागलों आणि एक वर्षाच्या आंत,

गर्द काजळी डोळ्यांत
कृष्णकमळ डोलतें
ओठांवर फुलण्याची
घाई प्राजक्ताला होते
दरवळतो भोवतीं
गंध तुतीच्या फुलांचा
जाणवतो बाभुळीला
स्पर्श धुंद यौवनाचा
खुळा पांगारा हासतो
केळ स्वीकारते मौन
आणि तुझ्या आठवांना
येतो मोहर फिरून !

अशी कविता विना-प्रयास लिहितां येईल अशीं किती तरी चित्रें मीं मातीच्या कागदावर हिरव्या शाईनें लिहून ठेवलीं.

या परिवर्तनापासून माझ्या सामाजिक कवितांना एकदम कलाटणी मिळाली. तेव्हां मी सामाजिक रोगांचें निदान करणारा त्रयस्थ चिकित्सक होतों. आतां माझे रोग मलाच बरे करावयाचे आहेत ही जाणीव झालेला प्रयोगशील धन्वंतरी बनू पाहतों आहे. माझ्या जाणिवा आणि वेदना भोवतीच्या समाजापेक्षा आतां वेगळया राहिल्या नाहीत. उलट समाज आणि मी या मधल्या एकात्मतेची जाणीव माझ्या ठिकाणीं अधिक टवटवूं लागली आहे; आणि अशा अभिव्यक्तींच्या आविष्कारासाठीं मला हवी असलेली पार्श्वभूमि सहजासहजीं तयार होत चालली आहे. आजचे १६–१७ वर्षांनंतरच्या स्वराज्यातलें आपलें दुर्भिक्ष पाहिले, ज्वारीच्या चार दाण्यांसाठीं दारोदार रखडणारे बायका-माणसांचे लाचार तांडे पाहिलें, की राष्ट्रविकसनाच्या कैफांत घडलेले सारे सारे प्रमाद माझ्यासमोर येतात आणि,

खरेंच सारें बदलून गेलें
श्रम झाले परागंदा
आतां तर याचनेचा
भरारून आला धंदा
गहू देतो ऑस्ट्रेलिया
पाकिस्तान देतो भात
अविकसित आम्ही म्हणून
अभय देतात बुजरे हात
हातीं झोळी भाळीं भीक
हेंच आता पांडुरंगा
खळखळून वाहिली नाही
कधींच येथें श्रमगंगा

अशा गद्यसदृश पण परिस्थितिनिदर्शक ओळी लिहिल्या जातात.

तारुण्याच्या पहिल्या ऊर्मीत मीं स्त्री-प्रेम आणि स्त्री-सौंदर्य यांनीं भारावून जाऊन कविता लिहिल्या. पण वैवाहिक जीवनाच्या अनुभवानंतर या ऊर्मीचा खळाळ आपोआप कमी झाला व मग माझ्या जीवनविषयक आकांक्षा याच मनाला ओढ लावणाऱ्या काव्यवस्तु होऊन बसल्या. भाषा तीच, उत्कटताही तीच. पण स्त्रीच्या जागीं आतां स्वतःच्या आकांक्षा आल्या. शिवाय आजची तरुणपिढी ज्या नाना प्रकारच्या महत्वाकांक्षांमुळे असंतोषानें पिचते आहे, त्यांतली एकहि मोहक आकांक्षा माझ्या जीवनांत कधीं निर्माण झाली नाहीं.

माझ्या नशिबीं खेडें आलें, शेती आली, आश्रमांतील शिक्षकाचें जिणें आल, गरिबीचा संसार आला. पण यांपैकीं एकाहि गोष्टीबद्दल मला कधीं वैषम्य वा खेद वाटला नाही. माझ्या भोवतीच्या समाजापेक्षां वेगळें जीवन जगण्याचा, त्यांच्यापासून दूर सरकण्याचा विचार निदान आजपर्यंत तरी कधींहि माझ्या मनांत आला नाहीं. यामुळें, माझी सामाजिक कविता आणि भावनात्मक कविता कांहीं काळपर्यंत जरी वेगवेगळ्या भासल्या, तरी आता त्या एकरूप होऊ लागल्या आहेत. माझ्या अलिकडील कवितांतील स्त्री ही केवळ माझ्या वासना चाळविणारी वा शमविणारी स्त्री राहिली नाहीं. समान-हक्काच्या भूमिकेंतून माझ्याशीं दोन हात करणारी कोणी त्रयस्थ अशीहि ती राहिली नाहीं. तर माझा आंतरिक सल, आंतरिक वेदना यांच्या उपशमासाठीं हातांत तृप्तीचे मधुघट घेऊन ती माझ्या-समोर उभी राहिली आहे. आतां खऱ्या अर्थानें द्वैत उरलें तें मी आणि माझ्या वेदना-आकांक्षा यांच्यामध्यें. इथें कोण स्त्री आणि कोण पुरुष हें सांगता यायचें नाहीं. कधीं माझ्या भावनात्मक आकांक्षा पुरुषरूप घेऊन माझ्याशीं अनुनय करतात तर कधी स्त्री-रूपाचा बुरखा घेऊन त्या माझ्याशीं एकरूप होण्यासाठीं धडपडत राहतात. आमचा हा खेळ आमच्यापुरता आतां अनंत झाला आहे. प्रत्यहि मुखवटा बदलून आम्ही एकमेकांच्या समोर येतों आणि ओळख पटण्या-पूर्वींच दूर होऊन समर्पणाचा बहर पेलत सावरत एकटेपणानें दुसऱ्याला विचारतों,

तेव्हां कां रे सारें
सांगितलें नाही
राखलेंच कांहीं
नसतें रे !

आणि या हुरहुरींतलें अवीट माधुर्य अनुभवीत पुन्हां अतृप्तपणें दुसऱ्या संधीची वाट बघत राहतों.

आणखी एका गोष्टीचा उल्लेख मला येथें केला पाहिजे. माझ्या कवितेवर माझें सुरुवातीपासूनच निरतिशय प्रेम आहे. लिहिलेली कविता कशीहि असो. तींत कोणी बुद्धिपुरःसर केलेला बदल मला कधी आवडला नाही. पण मनांतून एखादी बडी व्यक्ति समोर असली आणि तिनें कवितेंत बदल केला वा सुचविला, तर मनांतून जळत-चरफडत त्या वेळेपुरता तो मी मान्य करून टाकत असे. पण या बाबतींतली धिटाई मला श्री. भाऊसाहेब माडखोलकरांनीं शिकविली. वस्तुतः त्यांची-माझी ओळख १९५४ सालींच तुमसर येथील विदर्भ साहित्य संमेलनांत झाली. त्यानंतर त्यांचेमाझे स्नेहसंबंध अतिशय घनिष्ठ झाले. त्यांच्या सहवासांत माझें आणि माझ्या कवितेचें कौतुकहि झालें. पण इतकें सारें असूनहि कवितेच्या

बाबतींत त्यांच्या गुरूंनीं--श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकरांनीं--त्यांच्याकडून घेतलेल्या शपथेचें मला भान असल्यामुळें मी भाऊसाहेबांशीं स्वतःहून कधींच बोललों नाहीं.

पण १९५७ च्या फेब्रुवारींत अनपेक्षितपणें एक प्रसंग घडला. त्या वेळीं 'पायवाट'च्या मुद्रणानिमित्त श्री. भाऊसाहेबांच्या सोबत मी पुण्यास होतों. एक दिवस माझ्या कवितांची मुद्रणप्रत त्यांनीं कौतुकानें एका बड्या साहित्यिकास दाखविली. ते गृहस्थ बसल्याबसल्या कवितांत बदल सुचवूं लागले. या प्रसंगीं मी कांहींच बोलत नाहीं असें पाहून भाऊसाहेब म्हणाले,

'बाबाची कविता वेडीवाकडी असेल. ती तशीच राहूं द्या. तो खेडुला कवि आहे. त्याच्या कवितांत आपण दुरुस्ती करणें म्हणजे तुकारामाच्या अभंगांत मंबाजीबुवानें किंवा रामेश्वरभट्टानें दुरुस्ती करण्यासारखें आहे.'

या लहानशा प्रसंगानें मला अत्यंत धीट केलें. आतां माझ्या कवितांत मी कुणालाहि बदल करूं देत नाहीं. कुणीं धट्टपणें तसा प्रयत्न केलाच तर मला बरें वाटत नाहीं.

असें एकंदरींत माझें आणि माझ्या कवितेचें स्वरूप आहे. तिचें तंतोतंत विवेचन करण्यासाठीं लागणारें पांडित्य आणि परिभाषा मला अवगत नाहींत. तिच्या आविष्काराच्या पद्धती हातांत गवसाव्या अशी आकांक्षाहि मला कधीं शिवली नाहीं. माझी कविता नवी आहे कीं जुनी आहे, ती या संप्रदायांत बसते कीं त्या संप्रदायाचा गंडा बांधते, हेहि प्रश्न मला कधी महत्त्वाचे वाटले नाहीत. मी आतां छातीवरच्या रिक्त हस्तांचें स्वस्तिक मोडून श्रमगंगेचा उपासक बनलों आहे. माझ्या या व्रताची माझ्या कवितेनें सांगता करावी, म्हणजे पत्रं, पुष्पं, फलं, तोयं यांपैकीं जमेल तें होऊन माझ्या उपासनेला तिनें पूर्णता आणावी, एवढीच माझी तिच्याबद्दल असली तर आसक्तियुक्त आकांक्षा आहे.

चिरंजीव ग्रंथ प्रकाशनाचे मालक आणि माझे परम स्नेही श्री. नानासाहेब जोशी यांनीं माझी भूमिका व्यक्तविण्याची मला संधि दिली म्हणून आणि भाऊसाहेब माडखोलकर व आप्पासाहेब देशपांडे उर्फ कवि 'अनिल' यांनीं प्रस्तुत भूमिकेच्या लेखनाला प्रोत्साहन दिल्याबद्दल मी या सर्वांचा मनःपूर्वक आभारी आहें.

मंगलधाम, माधान
जि० अमरावती
१ मार्च १९६५

बाबा मोहोड

अनुक्रमणिका

★

	पृष्ठ		पृष्ठ
तुझ्या थेंबात भिजलो	१७	गंधवती	३६
अवखळ कुठला	१८	नाते	३७
ढगाआडचा चांदोबा	१९	आभास	३८
सहज एकदा	२०	तुझा रिकामा पिंजरा	३९
धुके	२१	स्पर्श	४०
मला व्हायचे सुगंधा	२२	गुलमोहर	४१
बाभूळ	२३	वेदना	४२
कुंपण	२५	गर्द सावळ्या घनांनी	४४
आठव	२६	पान पिवळे मोहाचे	४५
जाणीव	२७	राधा	४६
तू गेलीस अन्	२८	तुझ्या मागच्या दारात	४७
शिंपली	२९	स्मृती	४८
मोहर	३०	विस्मरण	४९
पोपटांचा थवा	३१	आल्या पावसाच्या धारा	५०
शोध	३२	अहेर	५१
पूजा	३३	अशीच होती	५२
प्रवास	३४	आठवले आज घर	५३
स्वप्न	३५	पहाटच्या स्वप्नासम	५४

	पृष्ठ		पृष्ठ
आषाढ घनांनी	५६	अवचित तू	६९
कळले नाही	५७	डोळ्यातला थेंब	७०
द्वैत	५८	किती पहायची वाट	७१
पूजन	५९	शोध	७२
वळणावर	६०	वडाचे झाड	७३
किनारा	६१	निर्धार	७४
पाऊस	६२	घरापासुनी दूर जरी मी	७५
पाखरू	६३	छळ	७६
वर्षा	६४	वरदान	७७
अगतिका	६६	छंद	७८
ढगात नव्हता	६७	गेले मोहरून मन	७९
दार उघडे केव्हाचे	६८	पाचोळा	८०

● ● ●

तुझ्या थेंबांत भिजलों

तुझ्या याच तीरावर
भाव भक्तींत रंगला
तुका अभंगांच्या रूपें
इथें अभंग राहिला

माय-बोलीची पुण्याई
इथें बहरास आली
कूस इंद्रायणी तुझी
पुण्य-पावन जाहली

आतां कुणीही केव्हांही
प्यावे अमृताचे थेंब
आंत बाहेरून आई
व्हावें धुंद; ओलें चिंब

आणि कपाळा फासावा
तुझ्या काठचा अंगारा
ओल्या उरीं जपावी ग
तुझी थोर परंपरा

आई इंद्रायणी मीही
आज भाग्यवंत झालों
आड धरून पापणी
तुझ्या थेंबांत भिजलों !

● ● ●

अवखळ कुठल ...

अवखळ कुठला अवचित आला
दारीं वादळवारा ग
उधळुन गेला आवरलेला
इथला सर्व पसारा ग

चुंबुन गेला मिटलीं नयनें
भिजवुन गेला दंव-स्पर्शानें
स्पर्शुन गेला ओलीं वसनें
थरथरलें मी
बावरलें मी
तुटलेली जणु तारा ग

धुकेंच होतें अजून भवती
अजून नव्हती सरली राती
अजून होती निजली माती
अशांतही पण
माझा कणकण
पुलकित होता सारा ग

स्पर्श सखे तो नव्हता साधा
वेगळीच ग त्याची बाधा
क्षणांत झालें मी तर राधा
या स्वप्नांतुन
आतां शोधिन
कालिंदिचा किनारा ग

अवखळ कुठला अवचित आला दारीं वादळवारा ग !

● ● ●

ढगाआडचा चांदोबा

ढगाआडचा तुज चांदोबा
मागुन मागुन थकलों आई
अंगणांत तूं उभी परंतू
हात लांबवित जराहि नाहीं

आणू का मी शिडी घरांतुन ?
चढू तिच्यावर आपण दोघें
भरभर होइन तुझ्यापुढें मी
हळूंच तूं ये माझ्यामागें

बसूं ढगावर दोघें आपण
करीत गप्पा चांदोबाशीं
दूधभात मी घेऊं का ग ?
असेल तोही आज उपाशी !

निळ्या निळ्या मग घरांत त्याच्या
पाहूं आपण इवल्या तारा
त्यांच्यासोबत मीही बांधिन
अंगा माझ्या मोरपिसारा

हसूं नको तूं....
ओळखतों मी
तुझी चहाची धांदल साधी
येऊं आपण घरीं पहाटे
बाबा झोपुन उठण्याआधीं !

• • •

सहज एकदा...

सहज एकदा बोललास तूं
.... ओळखलें मीं क्षणांत तुजला
तेव्हांपासून रोज इथें मी
बकुळफुलांची करितें माला

कधीं दारच्या कडुनिंबाला
तुझा दुरावा सांगत बसतें
कधीं धुक्याला मोह लावुनी
तुझी खुशाली टिपून घेतें

खट्याळ मेल्या शेवंतीला
होतो केव्हां गंध अनावर
मोरपिसापरि अलगद होउन
तरंगतें मी तुझ्या स्मृतीवर

खुळीच पण मी....
कळतें मजला
अवघें कांहीं खूप उशीरा
बकुळीला लुटण्यास्तव होतो
रोज तूंच, ना पहाट—वारा ?

विचारलें कीं लपविशील तूं
बकुळफुलें माझ्यावर उधळित
उगीच का मग त्या स्पर्शानें
रोज इथें मी होतें पुलकित ?

• • •

९४८२०

धुकें

तुझ्यावतीनें मनास
हेंच नेहमीं सांगतों
दु:ख व्यथेचें सोसाया
मुक्त सामर्थ्य मागतों

स्वीकारतों निमंत्रण
कधीं धुंद आषाढाचें
आसुसल्या मातीसाठीं
गीत गातों सुगंधाचें

कधीं अंधारांत माझ्या
मीच एकटा असतों
पाकोळीच्या पंखांवर
धुकें कोरत बसतों !

• • •

★★ २२ ★★

मला व्हायचें सुगंधा

अजुनी न आली बाई
कशी पावसाला जाग
अजुनी न गेला बाई
मेला वैशाखाचा राग

वेडा हासतो उगीच
चंद्र हिरव्या पानांत
खुळा सांगतो कांहींसें
वरैंवाईट कानांत

वारा वाहतो तसाच
त्याची नेहमींची घाई
कांहीं पुसायचा त्याला
धीर मला होत नाहीं

साद देतें 'पावश्या' ला
होतें कितीदां निराश
एका देवाला माहीत
किती तुला अवकाश

सोसवेना धीर आतां
असह्य हें रितेंपण
मला व्हायचें सुगंधा
तुझ्या सरींत भिजून !

● ● ●

बाभूळ

पिवळ्या फुलांनीं
बाभूळ नटली
अंग घुसळून
मनासी हसली

ओहळांत तिनें
निरखिलें रूप
सावळ्या अंगांत
रंगला हुरूप

कातर श्वासांत
जागलें यौवन
मातीस बाजूच्या
मिळालें सांत्वन

आपुल्यांत आतां
रंगते बाभूळ
अंधारांत तिला
जपतो ओहळ

रातकिडे तिला
गातात अंगाई
रंगविते तिला
नभाची निळाई

★ ★ २४ ★ ★

लागते मधून
कुणाची चाहूल
थरकतें तिचें
उगीच पाऊल

कधीं स्वतःशींच
हसून लाजते
एकटेपणांत
भिजते, झिजते !

● ● ●

... ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. ...
८४३५८ ... वि: काव्य
९९८८ ... ११।३।८७।

कुंपण

नीरव झाली रात अतां अन्
अंधाराची मिटे पापणी
क्षितिजाला रेलून अशांतहि
उभी कधींची तूं अनवाणी

शहारलेला शिशिर भोंवतीं
जणू रेशमी शाल भगवा
लुटावयाला गंध धुळीचा
तुझ्या लोचनीं श्रावण शिरवा

झिंगत आहे गगन कधींचें
अजुन तुझी ना कुणास चाहुल
मावळतीसहि नाहीं कळलें
तुझें मेंदिचें अलगद पाउल

कुणास नाहीं कळलें कांहीं
कळायचें ना कधीं कुणाला
तुलाहि नाहीं कळलें कांहीं
कुंपण येथें निशिगंधाला !

● ● ●

** २६ **

आठव

तुझ्या आठवांनीं
तुडुंबलें मन
पडलें गगन
थिटें आतां

दंवाचा ओलावा
मनांत लाजला
स्पर्श पापणीला
करूनिया

अंतर्बाह्य आतां
वेगळें घडलें
जीवशिव झालें
एकरूप

माझ्या बासरींत
आले तुझे श्वास
द्वैताचा आभास
सरला रे !

● ● ●

जाणीव

आम्रवृक्षास येईल
आतां गंधाचा उमाळा
कुहूकुहूच्या स्वरांत साथ देईल कोकिळा

लाख पोपट येतील
फांदीफांदींतून वर
भूषवितील फिरून माझें चंद्रमौळी घर

जरा हसेल बाजूला
जाई, पिवळी शेवंती
धीट आरक्त कर्दळ फेर धरील भोंवतीं

हासू फुटेल नभास
ग्रीष्म होईल ओशाळा
भारावेल दारीं माझ्या घन:श्याम ग सावळा

आणि होईल उत्फुल्ल
माझ्या मनाची शबरी
खुळी दडेल लाजून काळ्या मातीच्या पदरीं

पण तिथेंही राहील
उभें अद्वैत समोर
आतां कृतार्थ व्हायचा माझा सारा अभिसार !

• • •

* * २८ * *

तूं गेलिस अन्……

तूं गेलिस अन् मला म्हणालें
निळें निळें नभ उपहासानें
‘ वेचायाचीं तुला निरंतर
वसंतांतही सुकलीं पानें ’

तूं गेलिस अन् मला म्हणाली
वेडावुन शुक्राची तारा
‘ रहायची ही अबोल वीणा
छेडल्यास जरि कितीहि तारा ’

तूं गेलिस अन् मला म्हणालें
क्षितिज पुन: घालून उखाणा
‘ हवेंत मोती वेंचायाचा
ठरेल तव हा छंद दिवाणा ’

तूं गेलिस अन् क्षणांत झालों
ऋणको मी अवघ्या विश्वाला
शब्दांनींही माझ्या आतां
पांघरला मौनाचा शेला !

• • •

शिंपली

थेंब पाहून स्वातीचा
उले मनांत शिंपला
भरे कापरें उगीच
माळावर वादळाला

सात रंगांची कमान
वाके खालती खालती
मृगजळाची घागर
करावयास पालथी

करी एकटी शृंगार
दूर कुठेशी कर्दळ
हवी थांबायास तिला
पायाखालची वर्दळ

सारें अस्वस्थ आतुर
सारी स्वागताची घाई
आली फळास अवेळीं
रिक्त शिंपेची पुण्याई !

● ● ●

मोहर

गर्द काजळी डोळ्यांत
कृष्णकमळ डोलतें
ओठांवर फुलण्याची
घाई प्राजक्ताला होते

दरवळतो भोंवतीं
गंध तुतीच्या फुलांचा
जाणवतो बाभळीला
स्पर्श धुंद यौवनाचा

खुळा पांगारा हासतो
केळ स्वीकारते मौन
आणि तुझ्या आठवांना
येतो मोहर फिरून !

• • •

पोपटांचा थवा

निळ्या नभाला स्पर्शून
गेला पोपटांचा थवा
त्याच्या साऊलीनें आला
रंग धरेस हिरवा

कुठें सांडले चोचींनीं
कांहीं डाळिंबाचे दाणे
त्यांच्या संगांत रंगलें
भोळ्या कदलीचें गाणें

वारू वादळाचे झाले
कंठांतल्या स्वरांसाठीं
तृषा गंधाची जागली
रित्या पाकळीच्या ओठीं

असा पोपटांचा थवा
गेला आकाश स्पर्शून
रंगागंधांत धुंदलें
आतां हिरवें यौवन !

●●●

* * ३२ * *

शोध

किती शोधलें मीं तुला
धुंद मृगाच्या सरींत
नाहीं दिसला तूं मला
कृत्तिकेच्या ओसरींत

किती पालथ्या घातल्या
मोहरल्या आंबेराई
नाहीं चाहूल मिळाली
कोकिळेच्या सूरांतही

वेडावून धावलें मी
मातींतल्या गंधामागें
नाहीं उकलले परी
तुझ्या प्रीतींतले धागे

धाव धाव धावलें मी
गेलें गळून थकून
तेव्हां श्वासांतच माझ्या
तुवां दिलेंस दर्शन !

• • •

पूजा

आतां मागेन निश्चित
दान पंखांचें खगाला
मुक्त देईन सांत्वन
तुझ्या भिजल्या उशीला

थेंब होऊन चुंबीन
तुझी तृषार्त पापणी
श्वासांतून ऐकवीन
माझ्या वेदनेचीं गाणीं

स्वप्न फुलवीन तुझें
साक्षी ठेवून प्राजक्त
माझ्या निळ्या गगनाला
पुनः करीन आरक्त

आणि दुसऱ्या क्षणास
दूर सरेन बाजूला
युगें युगें पूजीन मी
तझ्या पवित्र स्मृतीला !

● ● ●

प्रवास

आतां नाहीं ना जरूर
तुझ्या सोबतीची मला
रात केव्हांच संपली
झाला जागृत गलबला

ओल्या गंधांत जाहल्या
पानांतल्या मुग्ध कळ्या
पारदर्शक दवांत
झाल्या उत्फुल्ल पाकळ्या

धुकें संपून गेलें ग
वाट आरसा जाहली
आतां करील सोबत
माझी मजला सावली

फक्त चालणेंच आतां
अंत वाटेचा पाहीन
तुझ्या गळ्याची शपथ
मागें छायेला ठेवीन !

स्वप्न

आतां एकच मनांत
हवी मला तुझी प्रीत
माझें जीवन-सर्वस्व
तुझ्या हसावें मिठींत

रोज फूल गुलाबाचें
तुझ्या कोटाला बघतें
धुंद सुगंधांत त्याच्या
इथें एकटी भिजतें

तृषा स्पर्शाची तुझिया
कणकणांत दाटते
तुझ्या जवळिकेसाठीं
शिंप मनाची उलते

आशा बळावते खुळी
होते अस्वस्थ बेचैन
तुझ्या प्रीतीचें पाहतें
असें जागेपणीं स्वप्न !

• • •

** १६ **

गंधवती

तुझ्याचसाठी केवळ झालें
गंधवती मी केव्हांपासुन
निळ्या नभाला गेला जेव्हां
स्पर्श तमाचा पहिला चाटुन

लवंडलें ना कधीं तृणाविण
कधीं न सुटला संग मातिचा
ध्यास घेतल्या दिवसापासुन
पहिल्यावहिल्या तुझ्या प्रीतिचा

दंवांत न्हाउन रोज सकाळीं
पांघरतें मी वस्त्र धुक्याचें
आणि तुझ्या वाटेवर बसतें
दिवे पेटवित या प्राणांचे

अशीच बसतें रोज इथें मी
शोध तुझा मी असाच घेतें
रोजच जुळतें पण सरणाऱ्या
दिवस रात्रिशीं माझें नातें !

• • •

नातें

मी शरदाचें धुंद चांदणें
तूं अवसेची श्यामल आभा
नभ-धरतीचें चिर-मीलन मी
पहाटची तूं त्यांतिल शोभा

मी करडीचें फूल तांबडें
थेंब दंवाचे तूं थरथरते
पाकळिच्या वस्त्रांत सकाळीं
रोज उमलतें अपुलें नातें !

• • •

आभास

होता आभास तरीहि
तेव्हां तुझ्यांत रंगलों
आतां उजेडांत पण
मीच माझा दुभंगलों

घन आषाढाचा तेव्हां
होतों वैशाखांत झालों
माझ्या आसवांत मीच
होतों अंतर्बाह्य न्हालों

दान सर्वस्वाचें द्याया
होतें सामर्थ्य अंगांत
असा ऐश्वर्याचा धनी
होतों त्याहि आभासांत

आतां कळतें रे सारें
माझ्या विकल मनाला
सर नाहींच यायची
आभासाची वास्तवाला

• • •

तुझा रिकामा पिंजरा

तुझा रिकामा पिंजरा
आहे तिथेंच अजून
डाळिंबाचे दाणे आंत
गेले आहेत कुजून

तुझा रिकामा पिंजरा
आतां हलतो वाऱ्यानें
गातो वेगळेच कांहीं
श्वास रोखून तराणे

तुझा रिकामा पिंजरा
अजूनीही त्याच तिथें
जिथें तुझीच उणीव
एकदम जाणवते

तुझा रिकामा पिंजरा
त्याचा वेगळाच छंद
माझ्या डोळ्यांतले त्याला
रोज हवे दोन थेंब !

• • •

स्पर्श

आतां होऊन किनारा
रोज पुळणींत न्हातें
लाट होऊन बावरी
गीत तुझेंच रे गातें

माड होउनीया कधीं
उंच उंचावतें मान
तुझ्यासाठीं रंगवितें
निळ्या नभाची कमान

स्पर्श क्षितिज-रेषेला
कधीं धावून करतें
कधीं रंगांत, गंधांत
रूप तुझें न्याहाळतें

मिठी मारतें मेघास
हाक सागरास देतें
खाऱ्या वाऱ्यांत एकटी
कधीं कधीं शहारतें

याहि एकटेपणांत
पण प्राजक्त फुलतो
स्पर्श ओळखीचा तुझा
धुंदपणें जाणवतो !

गुलमोहर

खिन्न होऊन गोपुरें
आतां पथावर उभीं
पेंगतात तारकांच्या
ज्योती पेटलेल्या नभीं

हुरहुरतो मनासी
दूर नदीचा किनारा
खुळ्या टिटवीचें येतें
गीत फिरून बहरा

सुन्न एकटेपणाचा
चुकवाया ओला डंख
रस्त्याकांठच्या दिव्यांनीं
दूर विस्तारले पंख

रात नीरव आजची
गंध हुंगते मातीचा
तिच्या श्वासांत भिजतो
गुलमोहर बाजूचा

सारें एकटें उन्मन
सारें नीरव उदास
तुझ्या स्मृतीचा इथेंही
मला पण सहवास !

• • •

वेदना

प्रशांत कडू

तीन दिवसच होता
दारीं तेरड्याला रंग
मोल होतें दु:खालाही
अपेक्षेचा होता संग
निळ्या गगनाला होत्या
तडा अक्षय्य अनेक
वाटा भोवतीला लाख
वाटसरू होता एक
आतां सारेंच सरलें
वाट एकली उरली
माझी वेदनाही आतां
मुक्त हसाया लागली

मस्त तांबडा कण्हेर
होता शेजारीं फुलला
तप्त वैशाखांत होती
धुंद आषाढाची त्याला
खिडकीशीं कधींकाळीं
होता बोलत कांहींसें
त्याचें तेवढेंही होतें
पुरें लावायला पिसें
सुरवंटाचीं तिथेंहीं
फुलपाखरें जाहलीं
माझी वेदनाही आतां
मुक्त हसाया लागली

आतां एकच राहिला
पुढें अथांग सागर
पैलतीरावर त्याच्या
निळें निळें तुझें घर
वेड तेथलें जिवाला
उभें कापाया अंतर
....अंत आहे वादळाला
सागराला पैलतीर
रात्र अंधारी केव्हांच
वस्त्र प्रकाशाचें ल्याली
माझी वेदनाही आतां
मुक्त हसाया लागली !

● ● ●

** ४४ **

गर्द सावळ्या घनानीं

गर्द सावळ्या घनांनीं
गेलें भरून आकाश
धुंद पहाट–वाऱ्याचा
सारा जिरला हव्यास

शुभ्र रुईच्या फुलाला
आतां नटायची घाई
तळ्याकांठच्या तृणाला
हवी गायला अंगाई

थवा तृषित गुरांचा
अवखळ ओढ्याकाठीं
उभी रेलून आंब्याला
भिवा गुराख्याची काठी

आतां येईल क्षणांत
तप्त भूमि मोहरून
गर्द सावळ्या घनांनीं
गेलें आकाश भरून !

• • •

पान पिवळें मोहाचें

पान पिवळें मोहाचें
आज हळूच बोललें
एका क्षणांत मजला
सारें गुपित कळलें

संध्या क्षितिजावरची
होती घाईंत तरीही
तिच्या हालचालींतून
लपूं शकलें ना कांहीं,

ढेकळाच्या आडोशाला
लपलेलें रानफूल
वैशाखाच्या धगींतही
आज नव्हतें मलूल

होता आंब्याला मोहर
श्वास शीतल धरेचा
कळलें ग !——
त्यांत होता
स्पर्श तुझ्या पापणीचा !

• • •

★ ★ ४६ ★ ★

राधा

हिरवें लेवुन वस्त्र कधींचें
आतुर राधा घन:श्यामाची
करते आहे आज प्रतीक्षा

गीत तिच्या अधरांतुन त्याचें
झरतें आहे
नित्य तृषेची लहर तिच्या
गात्रांतुनि वाहे
उदास आहे मनचें मोहळ
असह्य तिज ही तिची उपेक्षा
आतुर राधा घन:श्यामाची
करते आहे आज प्रतीक्षा

मनांत येतें तिच्या कितीदां
क्षणांत हिरवें लेणें ल्यावें
अधीरलेल्या मिठींत त्याच्या
भान हरवुनी पुलकित व्हावें
टिपून घ्यावे आसू त्याचे
लवलवत्या हिरव्या पात्यांतुन
आतुर राधा घन:श्यामाला
शोधित आहे केव्हांपासुन !

• • •

● ● ●

तुझ्या मागच्या दारात

तुझ्या मागच्या दारांत
रोज फुलतो केवडा
होतो लाल कर्दळीचा
जीव कधीं थोडा थोडा

शुक्र ओशाळावा अशी
तिथें रंगते पहाट
प्रकाशाचें वेड घेते
क्षितिजाची खुळी वाट

पंख फुटती गंधाला
येतो धुंदींत पारवा
निळ्या नभाचाही होतो
रंग आंतून हिरवा

तुझ्या मागच्या दारांत
रोज असेंच घडतें
तुझ्या माझ्यांत तरीही
कांच अभंग असते !

• • •

स्मृति

अशीच होती वाट चिमुकली
असाच होता गंधित वारा
पांघरून गगनाला होती
अशिच उभी शुक्राची तारा

असाच होता कडुनिंबाचा
कुठे जरासा लवला डोळा
असाच होता दूर उसासत
व्यथेंत पिचलेला पाचोळा

सभोवताली अशीच होती
मुक्त उधळली हिरवी शाई
अशीच होती शेवंतीसहि
लाजायाची झाली घाई

असाच होता धुंद गारवा
असेंच होतें लहरत पाणी
आज परंतू तुझ्या स्मृतीने
भिजली माझी खुळी पापणी !

• • •

विस्मरण

अवचित होता
तुझी आठवण
गंध मातींतून
डोकावतो

पिंपळाला येतें
हर्षाचें उधाण
भिजते कमान
आकाशाची

रंगतो पाषाण
हिरव्या स्वप्नांत
अंधाराची रात
ओशाळते

निर्झराला येतो
फिरून उमाळा
बहरतो मळा
वैशाखाचा

अवचित होता
तुझी आठवण
विसरतों मौन
मीही माझें !

●●●

** ५० **

आल्या पावसाच्या धारा

आल्या पावसाच्या धारा
उडे सुगंधाचा थवा
रुजलेल्या बीजांतून
हुंकार ये नवा नवा

काळी निळी मेघमाला
घाली मायेची पाखर
मातीआडून वाऱ्याची
बसे जागत फुंकर

गढूळल्या गगनींचे
संथ निळसर तारे
ढगाआडून देतात
गूढ रेशमी इशारे

आल्या पावसाच्या धारा
भिजे गंधांत पाऊल
कणकणांत धरेच्या
आज नवखी चाहूल !

• • •

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थलप्रत
काव्य

अव्हेर

मनांत आलें त्याच क्षणाला
मी मातींतून वरती आलें
तव अधरांच्या स्पर्शासाठीं
मुकी बासरी होउन बसलें

किती युगें एकटेपणाची
अशी निरंतर व्यथा साहिली
एकांताच्या अंधारांतहि
तुझीच अविरत वाट पाहिली

भयाण त्या एकांतीं होते
कधीं हासवित दुरून तारे
केवळ होकारास्तव माझ्या
अतृप्त होते रहात वारे

कळतें आतां तूंच सख्यारे
नित्य यायचा होउन वारा
मुकीच पण आजन्म राहिलें
अव्हेरुनिया तुला उदारा !

• • •

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थलप्रत
काव्य

अशीच होती

अशीच होती पहाट तेव्हां
असेंच होतें गहिवरलें नभ
फुलांफुलांतुन असाच होता
उधळत सैरावैरा सौरभ

अशींच होतीं चिंचेखालीं
पिवळीं पानें दंवांत हासत
असेच होते बाल-रवीचे
किरण अधांतरि पिवळे नाचत

प्रकाशवस्त्रें नेसुन होत्या
लपून बसल्या अशाच तारा
निंब्रोणीला मिठींत घेउन
असाच होता झिंगत वारा

असाच होता त्याहि क्षणाला
प्राजक्ताचा खचला मोहर
असेच होते धुळित मिसळले
उरीं जपलेले सर्व मनोरथ !

• • •

आठवलें आज घर

रात्र व्हायची तरीही
आठवलें आज घर
पंखावीण कापलें मीं
सारें मधलें अंतर

नाही अजून संपल्या
वासंतिक गांठीभेटी
आहे अजून रिकामी
चोंच माझी पिलांसाठीं

अजुनी न परतला
पापणींतला थकवा
अजूनी न स्पर्शिला मीं
गोड इथला गारवा

अतृप्तच अजून मी
संध्याकाळ उभी दूर
रात्र व्हायची तरीही
आठवलें आज घर !

• • •

पहाटच्या स्वप्नासम...

पहाटच्या स्वप्नासम सखि तूं
आलिस माझ्या घरा
कराया प्रीतीची सांगता

कणांकणांतुन फुलला कांटा
उजळुन गेल्या दिशा
हासल्या गंधित होउनि लता

धुक्याखालती विसावलेली
हसलि आज चांदणी
तमाच्या पुसून गेल्या खुणा

पिंपळपानाआड वाजली
शीळ कुणाची खुळी
मिळाली साद नव्याने पुनः

हिरवाळींतुन नाचत आला
आज नवा निर्झर
मिळालें नवीन संजीवन

युगायुगांच्या संकल्पांची
आज खरी सांगता
गळलें, गळलें गे बंधन

रविकिरणांच्या मृदु शय्येवर
उठवित पाउलखुणा
सखे तूं आलिस माझ्या घरां

पहाटच्या स्वप्नासम सखि तूं
आलिस माझ्या घरां
अतां ये नवें चांदणें भरा !

• • •

आषाढ घनांनीं……

आषाढ घनांनीं
झाकलें गगन
मोहरलें मन
मृत्तिकेचें

अंकुराच्या भारें
भारावलें बीज
ओसरली नीज
वैशाखाची

चराचरीं आतां
हिरवी खैरात
पुनवेची रात
ठायीं ठायीं

माझी मी एकटी
अशांतही पण
घेईन श्रावण
सोबतीला !

• • •

कळलें नाही...

नको नको म्हटलें असतांही
कां हंसलिस तें कळलें नाही
हंसतांनाही तुझें तुला तूं
सावरलें का कळलें नाही

पापणीस थेंबांची झालर....
पण कचऱ्याचा खुळा बहाणा...
गाभुळल्या चिंचेस्तव एका
विरलेला ओठांत उखाणा....

आठवलें का तुज सारें तें ?
ती संध्या....
तें निश्चल पाणी....
दगडावर तिथल्या हंसलेली
शकुंतलेची फिरुन कहाणी—

जपावयाला तेंच तेवढें
विसरायासहि दुसरें नाही....
माहित तुज अवघें असतांना
चकविलेंस कां ?
.... कळलें नाही !

● ● ●

द्वैत

नव्हतें मनांत तरीही
गेली ओसरून रात
आतां पांघरून दंव
उमलला पारिजात

नीज काजव्याला आली
स्वप्न मातीचें फळलें
धुंद वाऱ्याचें पाऊल
ओल्या गंधांत भिजलें

दारीं जागला पिंपळ
नभ तेजांत नाहलें
तुझ्यामाझ्यांतलें द्वैत
त्यांत प्रगट जाहलें !

• • •

पूजन

कां रे झालास निष्ठुर
कोण्या अपराधापायीं
त्याची भरपाई आतां
काय व्हायचीच नाही ?

केली असेल सलगी
कधीं जराशी धिटाई
तुझा निश्वास प्यायची
झाली असेलही घाई

कधीं असेल वाटलें
तुझ्या कवेंत विरावें
माझ्या वेदनेनें गीत
तुझ्या ओठांतून गावें

कधीं असेंही असेल
थोडें विपरित झालें
तुझा घेऊन आडोसा
उभी असेन राहिलें

असें....असेंच असेल
कांही घडलें हातून
याच प्रमादाचें आतां
नित करीन पूजन !

• • •

वळणावर

उत्सुकता तुज भेटायाची
असते जेव्हां मनांत कांही
त्याच क्षणाला निशिगंधासहि
उमलायाची असते घाई

कुजबुज करतो खट्याळ वारा
प्राजक्तासहि जाग अवेळीं
दारीं उजळुन शत-दीपांना
मनांत जळते रात काजळी

शहरतो कधिं तृणपातीच्या
शिरिं भरलेला थेंब दंवाचा
वाटेच्या मौनाला फुटते
कधीं कधीं वळणावर वाचा

कळायचें तें कळतें मजला
अशा अवेळीं; वळणावरती
विषण्णतेनें हंसतों मीही
हंसतो वारा; हंसते माती !

• • •

किनारा

किनाऱ्यास ठावी
व्यथा किनाऱ्याची
झुळुक वाऱ्याची
दूर राहे

उमटते कधीं
वेदना वाळूंत
पुसून क्षणांत
पुनः जाते

जातो झोंबुनिया
कधीं खारा वारा
व्यथेंत किनारा
विव्हळतो

कधीं कधीं येतें
उन्मत्त तुफान
कासावती प्राण
किनाऱ्याचे

अखेर किनारा
सोसतो एकटा
वेदनेच्या लाटा
अंधारांत !

● ● ●

पाऊस

निलाजऱ्या पावसानें
बाई कमालच केली
नवथर काया माझी
खटयाळानें भिजविली

बिजलीची सुरी त्याच्या
काळ्या काळ्या डोळ्यांतली
धडधडत्या माझिया
हृदयांत चमकली

आणि झाला शरीराचा
कणकण पुलकित
दरवळल्या गंधांत
गेली हरपून भ्रांत

निलाजऱ्या पावसाचा
निलाजरेपणा गोड
आतां नेसून हिरवें
त्याचें घेईन मी वेड !

• • •

पाखरूं

मनांतल्या या फांदीवरती
एक पाखरूं अजून झुलतें
जुन्या स्मृतींच्या वेलीवरती
फूल होउनी अजून फुलतें

जलाशयांतिल नितळ जलावर
लहर मुलायम अजून उठते
इंद्रधनूंतच त्वचा नभाची
कधीं कधीं अजुनीहि वितळते

समोरच्या ओसाड गढीवर
हिरवी शय्या अजुन बहरते
शिवारांतल्या काळीसाठीं
अजून वर्षा गंधित होते

आषाढांतिल उत्तररात्रीं
स्वप्न जुनें तें अजुन उमलतें
मनांत माझ्या एक पाखरूं
अजून झुलतें; अजून फुलतें !

• • •

वर्षा

मेघांतुन झरझर
झरल्या जीवन-धारा
भिजल्या छायेवर
निजला उन्मन वारा

ओणवलीं पातीं
हिरव्यागार तृणाचीं
विखुरलीं वेंचण्या
जलमोत्यें भूवरचीं

थरथरला तरुगण
गारठल्या वृद्धासम
नाचली शिरावर
बिजली गगनीं चम्‌चम्

कुजबुजलि स्तब्धता
पिकल्या सुकल्या पानीं
मरणांत हासलीं
क्षणभर जीवन-गाणीं

चमकती काजवे
भिजल्या पाचोळ्यांत
कण्हतात उसासे
थिजलेल्या मौनांत

काळोख पहुडला
लोळत क्षितिजावरती
रिमझिमते वर्षा
भिजवित हिरवी धरती !

• • •

अगतिका

आरक्त संध्येला लागतो सुगावा
तुझ्या पाउलांचा दूर कुठेंतरी
खुळ्यासारखी ती अंगणांत येते
होऊनिया रात नीरव अंधारी

पुसते माझिया डोळियांच्या कडा
टिपते वेदना जवळ येऊन
ऐकवते तुझी कुशल सुवार्ता
विझवूं बघते पेटलेलें मन

थांबते बिचारी पहाट होईतों
ताऱ्यांची सोबत चुकवून रोज
भांबावून पण पळते अखेर
हाकारतें जेव्हां पूर्वेचें क्षितिज

दारापर्यंत मी करते सोबत
वाटते बघावें तिला पाठमोरी
तुझ्या आठवांनीं क्षणार्धांत पण
ओल्या नजरेंत दाटते अंधारी !

ढगात नव्हती...

ढगांत नव्हती आज चांदणी
बंद कळींतच सुगंध नव्हते
दूर कुठेंतरी भटकायाचें
वाऱ्याच्याही मनांत होतें

प्रसन्न होती धरा आजची
रंगत होत्या गगन-किनारी
लज्जित पूर्वा उभी अधोमुख
शोधित रविराजाची स्वारी

सुदूरच्या अंधुक रेषेवर
अगणित पणत्या होत्या उजळत
रात्रींची निजलेली होती
कोटरांतली चिवचिव जागत

अणुरेणूंतुन स्फुरलीं होतीं
आज अनोखीं जीवन-गाणीं
न्हाली होती दंवांत हिरवळ
ढगांत नव्हती आज चांदणी !

दार उघडें केव्हांचें

दार उघडें केव्हांचें
किती पहायची वाट
शुक्र सरेल बाजूला
आतां होईल पहाट

जर्द पिवळ्या फुलांचे
तुरे खोवून कानांत
थोडया वेळांत हंसेल
रान-बाभूळ वनांत

प्याया उषेचा निःश्वास
नभ निळ्यांत रंगलें
अभिसारिकेचें गीत
वाऱ्यावर तरंगलें

ल्याली व्यथेचें काजळ
आज तुझी माझी रात
नको बचूंस ना वाट
आतां उघडया दारांत !

• • •

अवचित तूं…

अवचित तूं येतोस घरां
जणुं होउन वादळवारा
मोजक्या क्षणांतुन त्या कांही
मज मिळतो माझा थारा

त्या तुझ्या मजकडे येण्याची
गति खरेंच अद्‌भुत असते
अंधारी रात्रहि तेव्हां
अन् लाजत उजळुन निघते

वाऱ्यावर उठते जेव्हां
चाहूल तुझी मोहरली
थेंबांची दुनिया वसते
मग नवीच पापणीखालीं

त्या इवल्या दुनियेंतच रे
जग माझें इवलें असतें
अवचित तूं येतोस घरां
तेव्हांच सख्या तें मोहरतें !

• • •

डोळ्यांतला थेंब

खिन्न उदास मनानें
आज न्याहाळतों सारें
नाहीं दृष्टीला दिसत
तारकांचेही इशारे

निळ्या नभाची निळाई
थेंब दंवाचे बिलोरी
आज नाहीं सुगंधित
मुग्ध टपोर मोगरी

पहाटेच्या मुखावर
फिक्कटच सारे रंग
शेत हिरवें ज्वारीचें
आहे आळसांत दंग

पण आहे दूर दूर
कुठेंतरी ओलेंचिंब
आतां लागेल सार्थकीं
माझ्या डोळ्यांतला थेंब !

किती पहायची वाट

किती छेडायच्या तारा
किती पहायची वाट
किती सारायची मागें
पायाखालीं पायवाट

किती ऐकायचीं आतां
वसंताचीं तींच गाणीं
किती करायचें रितें
डोळ्यांतलें खारें पाणी

भारावल्या मेघांतल्या
किती मोजायच्या धारा
किती पहायच्या रोज
तुटणाऱ्या खुळ्या तारा

किती पहायची वाट
किती काळ ? किती युगें ?
एका सूत्रांतून कधीं
गुंतायचे दोन धागे ?

शोध

कुठें गुंतला कळेना
केलें महाग दर्शन
भावकटाक्षास एका
अगा, आतुरलें मन

वारा चाळवून जातो
पान हिरवें केळीचें
खुळे होऊन जागतीं
भाव तुझ्या चाहुलीचें

वेडी होऊन बघतें
पुन: उघडतें दार
फक्त दिसतो डोळ्यांना
मध्यरात्रीचा अंधार

कधीं वाटतें येशील
धुंद आषाढासोबत
पण तिथेंही माझी तूं
करितोस फसगत

कुठें राहिली कसूर
काय चुकलें कळे न
तुझ्यासाठींच केली रे
लाज माझी वस्त्रहीन !

• • •

वडाचें झाड

त्याच वडाखालीं अंधाऱ्या
कधीं कधीं मन अजून जातें
फांदीवरती बसून त्याच्या
गीत तेंच तें कितिदां गातें

निळ्या नभाचें निळ्या नगाशीं
मीलन तेथें अजून घडतें
तिमीर सारुन हळुंच बाजुला
नितळ चांदणी दर्शन देते

कांठावरच्या लव्हाळ्यांची
जळांत छाया हलके हलते
किरकिरणाऱ्या रातकिडयांची
मैफल मग ती तिथें रंगते

उदास कुठल्या पानाभोंती
भिरभिरतो एखाद काजवा
कंपित होतो कर करुणेचा
नुरते कांहीं जाणिव तेव्हां

गगन-धरेच्या सीमेवर तें
झाड वडाचें अचुक बहरतें
बसून त्याच्या फांदीवर मन
जेव्हां जेव्हां माझें गातें !

• • •

निर्धार

भिजवित भिजवित दंवांत पाउल
तुडवित निजल्या पाउल-वाटा
घेउन आलें पापणिखालीं
श्रावणांतल्या अविरत धारा

एकच होती समोर तारा
—क्षितिजावरलें तवं हें मंदिर
एकच होता ध्यास जिवाला
घडेल कधिं तव मजला दर्शन

वेड घेउनी कुशींत माझें
युगायुगाची प्रवासिनी मी
धांवत होतें........
धांवत होतें........
अंधुकलेल्या मार्गावरुनी

क्षाळिन आतां पाय तुझे मी
ओतुन डोळ्यांमधलें पाणी
करीन आतां ध्यान तुझें मी
अस्तित्वाला माझ्या विसरुनि

भिजवित भिजवित दंवांत पाउल
तुडवित निजल्या पाउल-वाटा
घेउनि आलें पापणिखालीं
श्रावणांतल्या अविरत धारा !

• • •

घरापासुनी दूर जरी मी

घरापासुनी दूर जरी मी
हृदय-मनानें तिथेंच आहे
ओठांमधुनी जिथें चांदणें
अवसेलाही ठिबकत राहे

कूस बदलते जिथें प्रतीक्षा
भिजलेल्या पापणिच्या खालीं
दंवबिंदू मी होउनि येतों
तिथें तृणाच्या हिरव्या भालीं

तगमग जेथें सदैव चाले
ओल्या नजरा खिळवित दारीं
तिथेंच सरते अखेर माझ्या
व्याकुळ पंखांतली भरारी

घरापासुनी दूर जरी मी
तव नजरेचे मजला बंध
फूल एक तूं नवें उमललें
दरवळतां मी त्यांतिल गंध !

• • •

छळ

तसेंच आहे अजून सारें
तसेंच वरती तारे अजुनी
जुन्या गढीला तसेंच आहे
वटवाघुळ उफराटें चिकटुनि

अजून गाते कडुनिंबावर
भोळी चिमणी मधाळ गाणें
अजून स्वीकारतो वसंत
कुऊकुऊचे किति नजराणे

तसेंच आहे अजुन कुणास्तव
झगमगतें अंधारीं अंबर
तसाच असतो रोज सकाळीं
हरित धरेचा स्वच्छ पितांबर

तसेंच आहे अजून सारें
अजुन शिळेला पाझर आहे
कातर हळवी नजर तुझी ती
अजुन जिवाला छळते आहे !

• • •

वरदान

कसें सोसूं माझें
दु:ख हें अनंता
वेदनेस आतां
अंत नाही

एकटेपणाची
दिलीस जाणीव
कुणास उणीव
सांगूं तुझी ?

नव्हतों मी कधीं
तुझा रे किनारा
तारूं तूं उदारा
नव्हतास

दंव तूं होतास
तृणाचें मी पातें
तुझें माझें नातें
असें होतें

पुनः इतुकेंच
द्यावें वरदान
घेईन शोषून
दु:ख माझें !

● ● ●

छंद

नको होता व्हावयाला
स्पर्श तुझा जवळून
नको होतें बसायला
मीही तुला बिलगून

नको होते तुझ्यासाठीं
ओठांवर मधुघट
तुझ्या दारांतून माझी
नको होती पायवाट

नको होते वेचायला
मृगजळांतले मोती
ओढ तुझी अनावर
पापणींत नको होती

सारें कांहीं नको होतें
व्यथा, वेदना, आनंद
फक्त हवा होता मला
माझा एकटयाचा छंद !

• • •

गेलें मोहरून मन

गेलें मोहरून मन
नाही सुगंधाला वाट
माझ्या सोबतीस आतां
नित्य फुलली पहाट

दारीं आषाढहि आतां
हांक देतो प्राजक्ताला
कूस धरेला मागतो
चिंब होऊन पाचोळा

स्वप्न व्हायचें साकार
काळ्या माउलीचें आतां
विसरून वेदनेला
मुक्त हसायची व्यथा

गेलें मोहरून मन
आज नवल घडलें
किती काळोखांत तुझें
बंद दार उघडलें !

• • •

* * ८० * *

पाचोळा

सुकलेलें मी पान तृणाचें
ठिसूळलेली माझी काया
होती नव्हती धरतीवरती
कधींच मिटली माझी छाया

रंगहीन मी, गंधहीन मी
रूपहीन मी भारच केवळ
हीच एक उरिं सलती जाणिव
अतां आणते मजला भोवळ

मिठी मारतों कधीं धरेला
हलवित हलवित व्यथित पापणी
अधांतरीं रेंगाळत गातों
कधीं कधीं मी उदास गाणीं

धुळित मिसळलें सगळें यौवन
सरली जाणिव अस्तित्वाची
एकच आतां आस जिवाला
पिसाटल्या वादळवाऱ्याची !

• • •

REFBK-0014820
REFBK-0014820
मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे. स्थलांक
काव्य

आगामी

* **कथासंग्रह**
  अंधारांतल्या सांवल्या
* **कादंबरी**
  मातीची हांक

• • •

श्री. बाबा मोहोड यांचा व माझा गेलीं अनेक वर्षे परिचय आहे. त्यांच्या व्यक्तित्वांत सेवाशीलता व साहित्यभक्ति यांचा सुरेख संगम झाला आहे. गांधीजी आणि विनोबा यांचें सेवेचें तत्त्वज्ञान त्यांनीं यथाशक्ति जसें आचरणांत आणलें आहे, तशी आपली वाङ्मयीन शक्ति संस्कारी लेखन करण्याच्या कामीं ते सतत उपयोजीत आले आहेत. त्यांची काव्यरचना सरल, प्रसन्न व भावमधुर आहे. नुकतेंच त्यांनीं कादंबरीच्या क्षेत्रांतहि पाऊल टाकलें आहे.

आज आपला देश नानाविध अडचणींतून जात आहे. पूर्वीं कधीहि न अनुभवलेल्या उग्र स्वरूपाच्या समस्यांना त्याला तोंड द्यावें लागणार आहे. अशा वेळीं केवळ ग्रामीण परिसरांत आपलें बालपण गेलें आहे, एवढया आधारावर ग्रामीण वाङ्मय लिहिणारे लेखक फार तोकडे ठरतील. झपाटयानें बदलणाऱ्या ग्रामजीवनाच्या नाडीवर सतत बोट ठेवूं शकणारे आणि ओढाळ गुराप्रमाणें शहराकडे धाव घेणाऱ्या या काळांत आपल्या खेडेगांवाला चिकटून राहणारे लेखकच उद्यांच्या बहुजनसमाजाच्या आशाआकांक्षांचा आणि गुणदोषांचा आलेख समर्थपणें काढूं शकतील. श्री. बाबा मोहोड हे अशा लेखकांपैकीं एक आहेत. त्यांच्या प्रसन्न लेखणीद्वारें विदर्भाच्या आज-उद्यांच्या ग्रामीण जीवनाचें खरेखुरें अंतरंग काव्य-कथा-कादंबरींतून चित्रित होवो, असें मी मनःपूर्वक इच्छितों.

कोल्हापूर
१८-१-६५

वि. स. खांडेकर